

PRAWO, JEZYK, ETYKA

Redakcja:

Anna Mróz

Adam Niewiadomski

Monika Pawelec

Warszawa 2010

Redakcja:

Anna Mróz
Adam Niewiadomski
Monika Pawelec

Korekta:

Iwona Piwowarczyk

Projekt okładki:

Bartosz Goździk

© by Authors

© foto by WPiA UW

Warszawa 2010

ISBN 978-83-927816-5-3

Publikacja została wydana dzięki pomocy finansowej:

- Fundacji Uniwersytetu Warszawskiego
- Wydziału Polonistyki UW
- Wydziału Prawa i Administracji UW
- Instytutu Języka Polskiego UW
- Rady Konsultacyjnej ds. Studenckiego Ruchu Naukowego

Etyczny aspekt dyglosji w języku Grecji i Cypru

Wstęp

Celem artykułu jest przedstawienie sytuacji współczesnego języka prawnego i prawniczego w Grecji i na Cyprze. Obydwa państwa na tle innych państw europejskich powstały stosunkowo niedawno¹, a co za tym idzie cały system polityczny i prawny tych państw został równie niedawno ukształtowany. Zarówno Grecja, jak i Cypr pozostawały przez wiele stuleci pod okupacją innych państwowości: Turcji Otomańskiej, Franków, Wenecji, czy Wielkiej Brytanii. Okupanci narzucali nie tylko swoją kulturę i system prawny, lecz także język, co znacznie wpłynęło na współczesny język grecki.

Kolejnym czynnikiem, który oddziaływał na język grecki w obydwu krajach, była tzw. „kwestia językowa” tzn. pytanie o to, jakim językiem mają mówić współcześni Grecy, których znacząca część nie znała pisma. Problem dotyczył ogółu społeczeństwa, które w jednoczącej się Grecji i usamodzielniającym się Cyprze miało w demokracji pośredniej decydować o państwie i prawie. Społeczeństwa podzieliły się na przeciwstawne obozy zwolenników różnych idei lingwistycznych, a każdy z tych obozów walczył o usankcjonowanie własnych idei, co mogło przynieść skutek w postaci ograniczenia klasy rządzącej i ustawodawczej tylko do osób znających dany język, jaki zostałby uznany za język oficjalny państwa, czyli język prawa, administracji i oświaty².

Jestem zdania, że spór o język państwa i prawa w Grecji oraz na Cyprze, poza ujęciem socjolingwistycznym, należy rozważać też w aspekcie etycznym, ponieważ

¹ Porozumienie między Wielką Brytanią, Francją i Rosją ustaliło powstanie państwa greckiego w roku 1832. J. Bonarek, T. Czekalski, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia Grecji*, Kraków 2005, s. 470. Umowa Zurych – Londyn pomiędzy Wielką Brytanią, Turcją i Grecją ustaliła powstanie państwa cypryjskiego, <http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/C2265CD45F4DE9D1C2257028003B5749?OpenDocument>.

² G. Horrocks, *Ελληνικά. Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*, Αθήνα 2006, s. 617.

wybór określonego systemu językowego i uznanie go za język oficjalny mógł być celowym działaniem grupy społecznej lub politycznej, a nie skutkiem rozwoju społecznego i historycznego. Jednocześnie zwolennicy ustalonego języka i osoby posługujące się nim mogłyby w ten sposób ograniczyć swoich przeciwników politycznych i skazać osoby nieznające języka oficjalnego na izolację polityczną, społeczną i kulturalną. W tym momencie rodzi się pytanie: dlaczego tak długo trwał okres walki o ustanowienie języka oficjalnego w Grecji i na Cyprze oraz czy w ten sposób nie dokonana się manipulacja i skrzywdzenie większości społeczeństwa w obydwu krajach?

Na początku rozważań chciałabym wyjaśnić kluczowe pojęcie dla tego tematu, a mianowicie pojęcie dyglosji, a następnie przedstawić pokrótce losy języka greckiego w Republice Grecji i w Republice Cypru. Zjawiska te bowiem miały wielki wpływ na kształtowanie się języka prawnego i prawniczego w nowożytnych, ale i przy tym bardzo młodych państwach. Wskazana analiza rozwoju i ewolucji języka prawnego i administracji państwowej w Grecji i na Cyprze będzie podstawą do etycznej oceny władz państwowych, które sankcjonowały określony oficjalny język państwa.

1. Dyglosja

1.1. Istota dyglosji w języku greckim i jej pochodzenie

Jeden z ważniejszych badaczy dyglosji, Fergusson³, określa ją jako „względnie stabilną sytuację językową, w której oprócz prymarnych dialektów języka (które mogą być dialektem standardowym lub regionalnym dialektem standardowym), istnieje rozbieżna, silnie skodyfikowana (często pod kątem gramatyki złożona) narzucona wariacja – nośnik olbrzymiego i uznanego korpusu zapisanej literatury, czy to z wcześniejszego okresu, czy to innej społeczności oralnej – która jest nauczana w dużej mierze poprzez sformalizowaną edukację oraz wykorzystywana raczej w piśmie i dla celów formalnej wypowiedzi ustnej, ale nie jest wykorzystywana przez społeczeństwo w komunikacji codziennej”.

Za Davidem Crystalem⁴ dyglosję można podzielić na tzw. *low variety* [L], tzn. sytuacje, kiedy wariacja językowa: język używany w formie pisemnej i spra-

³ „Diglossia is a relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a very divergent, highly codified (often grammatically more complex) superposed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any section of the community for ordinary conversation”. C. A. Ferguson, *Diglossia, Word*, 1959, s. 435; <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/messeas/diglossia/node3.html>.

⁴ D. Crystal, *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής*, Αθήνα 2008, s. 121.

wach formalnych czy administracyjnych i język, jakiego używają mówcy, pochodzą z tego samego źródła. Drugi rodzaj dyglosji, która zdaje się być częstszym zjawiskiem na świecie, polega na jednoczesnym istnieniu dwu języków narodowych (np. Kanada), które wywodzą się z różnych źródeł, wówczas mówimy o *high variety* [H].

Na terenach Grecji i Cypru, czyli tam, gdzie większość mieszkańców posługuje się językiem greckim jako natywnym, mamy do czynienia z dyglosją słabą, która polega na współistnieniu innych systemów językowych w różnych sferach życia społecznego i prywatnego. Systemy te wywodziły się ze starożytnej greki, dlatego dyglosja ta nosi miano *low variety* [L]. Na przestrzeni wieków systemy te przeobrażały się, ewoluowały naturalnie bądź były zmieniane odgórnie, diachronicznie jednak ciągle panowała różnica między językiem państwa i prawa a życiem codziennym.

1.2. Dyglosja w Grecji i na Cyprze w ujęciu synchronicznym

Na terenach Grecji zjawisko dyglosji słabej [L] regulowanej przez władzę i administrację państwową było zjawiskiem powszechnym. Już w okresie bizantyńskim, od VI wieku p.n.e., język starogrecki, zwany wówczas attyckim, uznany został za oficjalny język państwa i kościoła⁵. Nie był to jednak język, jakim obywatele Bizancjum posługiwali się na co dzień. Liapis jest zdania, że „Και αυτή η Ελληνική, η επίσημη δηλ. γραπτή γλώσσα του κράτους και της Εκκλησίας, καθιερώνει το γλωσσικό διχασμό στο Βυζάντιο”⁶. Język zarchaizowany, a dokładnie attycyzujący stał się wówczas domeną klas wyższych, arystokracji, która w ten sposób chciała nadać państwowości grecki charakter⁷ i przez to jednocześnie ograniczyć przez to dostępność do wyższych klas społeczeństwa dla nie-Greków.

Okres okupacji otomańskiej, jaki nastąpił po upadku Konstantynopola, sprawił, że język grecki zarówno w formie pisanej, jak i ustnej, włączając w to dialekt kretański i cypryjski, uległ wpływowi języka tureckiego⁸, który był językiem urzędowym imperium. W tym czasie dyglosja nosiła znamiona wariacji silnej [H], ponieważ język okupanta, a zarazem język urzędowy, czyli oficjalny (język turecki) był całkowicie innym systemem językowym aniżeli język, jakim posługiwali się Grecy, głównie w formie ustnej. Kilka wieków współistnienia języka tureckiego i greckiego zmieniło język grecki w zakresie leksyki i fonetyki, zarówno w Grecji, jak i na Cyprze⁹. Ustanowienie języka tureckiego jako oficjalnego miało

⁵ O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej*. Zarys, Wrocław 1984, s. 15.

⁶ „Ten język grecki, oficjalny, czyli język pisany państwa i kościoła determinuje rozłam językowy w Bizancjum” (przekład K. G.), Β. Αν Λιαπής, „Γλώσσα η ελληνική. Από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη”, Θεσσαλονίκη 1994, s. 283.

⁷ G. Horrocks, *Ελληνικά. Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2006, s. 310-313.

⁸ G. Horrocks, *Ελληνικά...*, dz. cyt., s. 543.

⁹ Tamże; R. Browning, *Η Ελληνική γλώσσα μασσιωνική και νέα*, Αθήνα 1972, s. 130.

bardzo jasny cel – pozbawienie możliwości uczestnictwa w pełni życia społecznego Greków i osób grekofonicznych, co miało zapewnić okupantowi łatwiejsze panowanie nad terenami Grecji i Cypru. Okupacja turecka, wraz z całym balastem językowym i kulturalnym została narzucona siłą, a okupant najprawdopodobniej nie analizował swojego działania pod względem etycznym i pozbawił ludność grecką możliwości posługiwania się językiem ojczystym w życiu oficjalnym.

W początkowych dekadach XIX wieku Grecy podjęli walkę narodowo-wyzwoleńczą, której efektem było ustanowienie nowożytnego państwa greckiego. Jego granice zostały ostatecznie wyznaczone dopiero w drugiej połowie XX wieku, po umowach z Albanią i ustanowieniu kolejnego samodzielnego państwa – Republiki Cypru. W okresie walk niepodległościowych kwestia języka po raz pierwszy została poruszona oficjalnie¹⁰. Swoją rolę w tej dyskusji mieli przywódcy polityczni, którzy nawołując Greków do walki, próbowali uczynić to językiem prawdziwym i zrozumiałym¹¹. Powstawały spory pomiędzy różnymi frakcjami politycznymi, z których każda miała inną wizję nowego państwa i jego języka urzędowego. Wśród najważniejszych środowisk wymienia się: fanariotów, kościół prawosławny, prostych powstańców, w tym kleftów, diasporę i środowiska naukowe¹².

Ostateczne rozwiązania kwestii językowej, gr. *γλωσσικό ζήτημα*, miały przynieść regulacje prawne. Przepisy ustanawiające oficjalny język Grecji, pierwotnie monarchii, a potem republiki, były zamieszczane w ustawach lub konstytucji, które uchwalali wybrani w wolnych wyborach parlamentarzyści greccy.

Jednym z pierwszych aktów legislacyjnych była ustawa o edukacji z 6/18 lutego 1834 roku, w której pojawił się zapis mówiący o tym, że oficjalnym językiem szkolnictwa w Grecji jest starożytna greka¹³. Przepis ten obowiązywał aż do roku 1880 i tym samym językiem wykładowym w Grecji była starożytna greka. W tym miejscu należy nadmienić, że był to język, którego Grecy uczyli się jak języka obcego, ponieważ nie było wtedy natywnych użytkowników starożytnej greki.

Tymczasem w Grecji, wśród przedstawicieli klasy rządzącej i sfer wyższych zaczęła dominować koncepcja Adamantiosa Koraisa. Ten grecki filolog klasyczny, studiujący i pracujący na Sorbonie, poszukiwał rozwiązania mogącego usatysfakcjonować zarówno zwolenników ożywienia martwej klasycznej greki, jak i żywego języka demotycznego. Jego idea oczyszczenia języka (gr. *καθαρίζω* – oczyszczam) polegała na usunięciu wszystkich zapożyczeń i naleciałości, które nie miały antycznego greckiego pierwowzoru oraz zastąpienie ich neologizmami wzorowanymi na języku starożytnym. Zmiany te miały zachodzić w zakresie morfologii, składni i leksyki¹⁴. Oczyszczanie miało na celu stworzenie nowożytnego języka, który bazo-

¹⁰ R. Browning, *Η Ελληνική...*, dz. cyt., s. 142; A. Tseronis, *Diglossical past and present in lexicographical practice: the case of two Greek dictionaries*, Lancaster 2002, s. 4.

¹¹ M. Ζ Κοπιδάκης, *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1999, s. 244.

¹² Tamże, s. 236-237, 244-245.

¹³ Tamże, s. 257.

¹⁴ G. Horrocks, *Ελληνικά...*, dz. cyt., s. 618.

wałby na starogreckich zasadach gramatycznych i byłby w stanie stworzyć neologizmy, które zastępowałyby usunięte z języka obce naleciałości. System ten został nazwany „katharevousa”. Niestety ogólna idea archaizowania i poprawiania języka na wzór dialektu attyckiego, koine nowotestamentowej, czy też koine bizantyńskiej nie została usystematyzowana i nie doczekała się opracowania gramatycznego¹⁵, co dawało dużo swobody w formułowaniu wypowiedzi użytkownikom tego języka. W efekcie powstała swego rodzaju hybryda językowa, której naczelną zasadą była archaizacja języka i która była sztucznym systemem językowym.

Taki system językowy był językiem życia oficjalnego, aktów normatywnych i administracji państwowej. Po raz kolejny grecy zostali pozbawieni prawa do swobodnej wypowiedzi, nie ze względu na treść wypowiedzi, ale ze względu na narzędzie komunikacji – język. Jego znajomość była warunkiem koniecznym uczestnictwa w życiu państwa. Władza państwowa, administracja, prawo i sądownictwo stały się zatem ekskluzywne. W tym też czasie dyglosja podzieliła Greków najmocniej na tych, którzy posługują się językiem „wysokim”, czyli urzędowym, i językiem „niskim”, językiem nieoficjalnym. Język „niski” był narzędziem komunikacji w życiu codziennym i prywatnym Greków. Był to bowiem system językowy, jaki wykształcił się na przestrzeni wieków w sposób naturalny i bazował na ustnej tradycji językowej – języku ludowym jeszcze z okresu cesarstwa bizantyńskiego, który również w tamtych czasach nie był oficjalnym językiem administracji państwowej. Został on nazwany „dimotiki”, czyli językiem ludowym¹⁶ (gr. *δήμος* – lud). Niestety przez cały wiek XIX i część XX nie doczekał się on nie tylko systematycznego, lecz żadnego opracowania gramatycznego czy leksykalnego. Przez greckie elity społeczne i intelektualne uważany był za język „niski”¹⁷ i niebędący w stanie sprostać wymaganiom nowożytnej administracji państwowej. Jednocześnie był to system językowy, który mimo różnic dialektałnych był zrozumiały dla wszystkich mieszkańców Grecji.

Od roku 1880 pojawiają się jednak w greckiej rzeczywistości językowej nowe idee dotyczące kwestii. Nowe myśli stawały się przedmiotem rozważań zwolenników *katharevousy*, czego przykładem jest rozprawa na temat języka Georgiosa Chatzidakisa, która jest pełna kontrowersji, wahań i wątpliwości¹⁸. Kolejnym wydarzeniem oznajmijającym zmianę w greckiej, bilingwalnej rzeczywistości było wydanie w 1888 roku książki Giannisa Psicharisa *Ταξίδι (Podróż)*¹⁹. Rewolucyjność tego prozatorskiego dzieła polegała na napisaniu i wydaniu go w całości w *dimotiki*. Tu też, jak wspomniałam na początku tego rozdziału, na określenie języka

¹⁵ M. Z. Κοπιδάκης, *Ιστορία...*, dz. cyt., s. 238.

¹⁶ O. Jurewicz, *Historia...*, dz. cyt., s. 27–28.

¹⁷ A. Φραγκουδάκη, *Καθαρούουσα-Δημοτική: τα ιδεολογικά αιτία της ιστορικής διαμάχης για τη γλώσσα. Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: η Ευρώπη του νότου*, Αθήνα 2002, s. 29.

¹⁸ K. Θ. Δημαρής, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Αθήνα 1954, s. 358.

¹⁹ A. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980: Έκατο χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αθήνα 2001, s. 19; M. Z. Κοπιδάκης, *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1999, s. 261.

ludowego autor używa terminu „δημοτική”, a język mu przeciwny, sztuczny, zainicjowany przez Koraisa i używany przez ograniczoną grupę społeczną nazywa „καθαρεύουσα”. Innym faktem, który potwierdza przywiązanie greckiego kościoła ortodoksyjnego do tradycji starożytnego języka greckiego jest reakcja na przekład Pisma Świętego na dimotiki, jakiego dokonał Aleksandros Pallis²⁰. Publikacja wywołała oburzenie konserwatystów językowych i środowisk kościelnych. Zwolenników dimotiki nazywano wówczas ateistami, darwinistami i anarchistami²¹. Kościół, który zawsze odgrywał w Grecji naczelną rolę, stał na straży starego, arystokratycznego porządku, w czym był bliski fanariotom – greckiej arystokracji. Te dwa środowiska stanowiły w Grecji w wieku XIX i na początku XX wieku przewodnią klasę narodu.

Decydujące zmiany miała przynieść zmiana ustroju i pojawienie się w życiu politycznym mieszczaństwa, którego symbolem był Venizelos. Dzięki jego pracom, w roku 1911 została uchwalona nowa konstytucja, która jednak formalnie nie wprowadzała większych zmian do polityki językowej:

1. Art. 2 w rozdziale „O wyznaniu”: „Το κείμενον των Αγίων Γραφών τηρείται αναλλοίωτον ἰς ἄλλον γλωσσικόν τύπον ἀπόδοσιν τούτου, ἀνευ τῆς προηγουμένης ἐγκρίσεως καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς του Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἀπαγορεύεται ἀπολύτως”²².
2. Art. 107 w rozdziale „Ustalenia ogólne”: „Ἐπίσημος γλῶσσα του Κράτους εἶναι ἐκείνη εἰς τὴν ὁποῖαν συντάσσονται το πολίτευμα καὶ τῆς ἐλληνικῆς νομοθεσίας τὰ κείμενα. Πάσα πρὸς παραφθορὰν ταύτης ἐπέμβασις ἀπαγορεύεται”²³.

Obydwa zapisy wywołały różne reakcje społeczne. Kręgi konserwatywne i Kościół zostały usatysfakcjonowane, jednak ruch i działania zwolenników dimotiki wzmogły się, aby osiągnąć choćby niewielki kompromis ze zwolennikami katharevousy.

Przełomem można było nazwać ustawę, jaką przyjął rząd tymczasowy w Salonikach w roku 1917, która wprowadzała dimotiki jako język wykładowy w szkołach podstawowych²⁴. Fakt ten zaaprobował też parlament w Atenach, który proklamował ustawę „Περὶ εἰσαγωγῆς ὡς ἀναγνωστικῶν βιβλίων εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα των καταλληλοτέρων ἐκ των προ του 1917 ἐγκεκριμένων”²⁵ pod numerem 2678,

²⁰ Α. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και...*, dz. cyt., s. 19.

²¹ Tamże, s. 27.

²² „Tekst Pisma świętego jest zastrzeżony jako niezmienny; jego wydanie w innej wersji językowej, bez wcześniejszej aprobaty przez Wielki Kościół Chrystusa w Konstantynopolu, jest całkowicie zakazane”. Przekład K. G., cyt. za: M. Z. Κοπιδάκης, *Ιστορία...*, dz. cyt., s. 267.

²³ „Oficjalnym językiem władzy jest ten, którym posługuje się państwo i w którym są teksty legislacyjne; zakazuje się wszelkiej ingerencji pogarszającej go”. Przekład K. G. Artykuł Konstytucji Grecji z roku 1911, Φ. Κ. Μπουμπουλίδος, *Νεοελληνικές λογοτέχναι για τον Ελευθέρο Βενιζέλο*, Αθήνα 1991, s. 10.

²⁴ Α. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και...*, dz. cyt., s. 21.

²⁵ „[Ustawa] o wprowadzeniu książek czytanych w szkołach podstawowych, skorelowanych z przyjętymi książkami sprzed roku 1917”. Przekład K. G.

10 sierpnia 1921 roku²⁶. W ten sposób dimotiki zaczęła istnieć też w życiu oficjalnym, naukowym, w filozofii, krytyce filozoficznej i socjologii²⁷. Dzięki tym działaniom kolejna konstytucja z roku 1927 nie zawierała już zapisu o oficjalnym języku Grecji, pozostał tylko artykuł dotyczący tekstów Pisma Świętego. Jednak okres dyktatury generała Metaksasa w latach 30., druga wojna światowa, a po niej wojna domowa sprawiły, że nie tylko sytuacja językowa, lecz także ogólnie Grecja i Cypr, mające status kolonii brytyjskiej, pozostawały przez długi czas w chaosie. Ostatecznie zwolennicy zaczęli ponownie walczyć o uznanie dimotiki za język edukacji. Ich działania nasiliły się na początku lat 60., czego skutkiem było przegłosowanie i wprowadzenie w życie ustawy o równouprawnieniu dimotiki i katharevousy jako języków oficjalnych w szkolnictwie i wszelkich instytucjach oświaty²⁸. Tę próbę unormowania sytuacji językowej zakłóciła jeszcze na siedem lat dyktatura wojskowa, w latach 1967-1974. W tym czasie wszystkie zmiany, jakich dokonali politycy sprawujący rządy dyktatorskie, wprowadzane były pod hasłami „narodowego bezpieczeństwa i integralności granic”²⁹. Główna osobowość polityczna – Georgios Papadopoulos – wzorując się na nazistowskich ideologiach sięgających korzeniami jeszcze filozofii Hegla, stwierdził, że społeczeństwo greckie na skutek historycznej ewolucji wstąpiło na prawą drogę i Grecja jest krajem Greków – chrześcijan³⁰. Wyrazem tych ideologii w zakresie języka było uznanie wyższości katharevousy nad innymi formami języka greckiego, oraz stwierdzenie, że język macierzysty, czyli dimotiki należy poświęcić na rzecz języka wyższego.

Ostatnim obszarem, w którym język demotyczny był niedopuszczalny, była legislacja, jednak prawnicy i filolodzy związani z Instytutem Studiów Nowogreckich w Salonikach podjęli się metaglosji – tłumaczenia wewnątrzjęzykowego tekstów prawnych sporządzonych w „katharevousie” na język demotyczny. Czołową postacią tego ruchu był Christoforos Christidis, który jako prawnik postulował, aby teksty prawne (w szczególności akty prawne) były jasne, zrozumiałe i zapisane żywym językiem³¹. Twierdził on, że szczególnie prawo, które dotyczy wszystkich obywateli danego państwa, musi być dla nich zrozumiałe. W roku 1963 opublikował tekst Kodeksu cywilnego Grecji, który przetłumaczył na język demotyczny. Jego celem było nie tylko udowodnienie, że „dimotiki” jest na tyle żywym i elastycznym językiem, w którym można zapisać nawet akty prawne, lecz także pokonanie lęku przed tym, że „dimotiki” daje zbyt dużą swobodę w kreowaniu wypowiedzi, co może doprowadzić do niezrozumienia³².

²⁶ Α. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα...*, dz. cyt., s. 29.

²⁷ Α. Φραγκουδάκη, *Καθαρούουσα-Δημοτική: τα ιδεολογικά αιτία της ιστορικής διαμάχης για τη γλώσσα. Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: η Ευρώπη του νότου*, Αθήνα 2002.

²⁸ Α. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα...*, dz. cyt., s. 143–144.

²⁹ Tamże, s. 89.

³⁰ Tamże, s. 87–89.

³¹ Χρ. Χρηστήδης, *Δημοτική και Νομικά*, Θεσσαλονίκη 1984, s. 9.

³² Tamże, s. 17.

Ostatecznie w roku 1975, kiedy to opublikowano konstytucję obowiązującą w Grecji do dziś z późniejszymi zmianami, „dimotiki” stała się podstawą dla języka nie tylko Greków, lecz także państwa greckiego wraz z administracją i sądownictwem. Jak twierdzi Stavrakis, fakt utraty przez „katharevuse” statusu oficjalnego języka Grecji nastąpił poprzez brak zapisu, który ustalałby taki status w konstytucji z roku 1975, czyli przez domniemanie braku nakazu stosowania „katharevousy” zaczęto stosować język powszechnie używany przez Greków również w sferze legislacji i administracji państwowej³³. Kolejnym krokiem mającym na celu rozwiązanie kwestii językowej i oczywiste ustalenie oficjalnego języka Grecji była ustawa o numerze N309/76 z roku 1976, której artykuł 2 wprowadzał język nowogrecki do szkolnictwa wszystkich szczebli, w tym do szkolnictwa wyższego. Za język nowogrecki uznano „η διαμορφωθείσα εις πανελλήνιον εκφραστικόν όργανον υπό του Ελληνικού Λαού και των δοκιμών συγγραφέων του Έθνους Δημοτική, συντεταγμένη άνευ ιδιωματοσιμών και ακροτήτων”³⁴. Ostatecznie kwestię językową rozwiązała ustawa o numerze N1228/1982, wprowadzająca system monotoniczny oraz ustawa o numerze N1406/83 z roku 1983, na mocy której język demotyczny stał się językiem sądów, orzeczeń sądowych, nakazów i wszelkich dokumentów sporządzanych przez organy władzy sądowniczej.

Republika Cypru stała się samodzielnym państwem dopiero w roku 1960. W tym roku powstała i zaczęła obowiązywać konstytucja Cypru, która dawała równe prawa dwóm grupom społecznym: Grekocypryjczykom i Turkocypryjczykom. Konstytucja ustaliła nie tylko podział władzy, czy parytet miejsc pomiędzy tymi grupami etnicznymi, lecz również ustaliła dwa języki oficjalne, tj. grecki i cypryjski. Fakt ten realizowany jest do dnia dzisiejszego w postaci redagowania i uchwalania aktów prawnych w dwu językach państwa: Konstytucja Republiki Cypru w art. 3 pkt. 1 mówi, iż „Oficjalnymi językami Republiki Cypru są język grecki i turecki”³⁵. Sytuacja ta sprawia, że sytuacja językowa w tym przypadku jest bardziej złożona, ponieważ współistnicją tu dwie wariacje:

a) słaba [L] w postaci różnicy między językiem prawa i administracji, a standardowym językiem używanym przez Cypryjczyków na co dzień. Język części obowiązujących aktów normatywnych na Cyprze jest silnie zarchaizowany, czego przykładem może być konstytucja³⁶. Część aktów prawnych wzorem Grecji podlega metaglosji lub jest od razu redagowana w języku nowogreckim. Status cypryjskiego języka prawa i języków, w jakich prawo jest spisywane jest kwestią ciągle

³³ A. N. Σταυράκης, *Νεοελληνική νομική γλώσσα και ορολογία*, Αθήνα, 1995, s. 24–26.

³⁴ „przekształcony w ogólnogreckich organach tłumaczeniowych na podstawie języka narodu greckiego i uznanych pisarzy narodowych język demotyczny bez elementów dialektalnych i skrajnych form językowych.” A. N. Σταυράκης, *Νεοελληνική...*, dz. cyt., s. 31.

³⁵ <http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/All/3E2A788A13CC70E7C2256FD4002FBAC1?OpenDocument>.

³⁶ K. Gortych, *The function of Ancient Greek in Modern Greek – Polish legal translation teaching*, „Comparative legistics. International Journal for legal Communication”, Poznań 2009, s. 200.

nieusystematyzowaną, dotyczy to również części obowiązujących aktów normatywnych na Cyprze.

b) wariacja silna [H], która wynika ze współistnienia dwóch społeczności językowych i obowiązku sporządzania wszelkiego typu dokumentów i aktów prawnych w dwu językach: greckim i tureckim, co zagwarantowano w cytowanej powyżej Konstytucji Republiki Cypru. Sytuacja ta pod względem językowym nie różni się od innych państw, w których istnieją dwa języki oficjalne, jak Belgia, czy Kanada. Istnienie silnego wariantu dyglosji zostało uregulowane prawnie i obywatele Republiki Cypru nie są zobligowani do znajomości dwu języków, również w zakresie prawa.

2. Wpływ dyglosji na życie społeczne Grecji i Cypru

2.3. Dziedzictwo dyglosji w greckim języku prawniczym

Niewątpliwie dyglosja wywarła znaczny wpływ na język urzędowy Grecji i Cypru, a w szczególności na język prawny i prawniczy. Długotrwałe współistnienie tradycji ustnej, ludowej i tradycji zarchaizowanej oficjalnej wpłynęły na: 1) język prawniczy, 2) poziom zrozumienia i korzystanie z języka prawniczego.

Grecki język prawniczy charakteryzuje się przede wszystkim zarchaizowanymi rozwiązaniami i to w zakresie morfologii, składni i leksyki³⁷, które stanowią dziedzictwo wielowiekowej ciągłości języka greckiego, są one również pozostałością po prawie dwuwiekowej dominacji języka zarchaizowanego w życiu społecznym. Potwierdzenie tej sytuacji znajdujemy jeszcze w latach 80. XX wieku, kiedy to prawnicy ocenili, że tylko w zakresie jurysdykcji większość orzeczeń oraz dokumentów sądowych jest zredagowana nie tylko w katharevousie, lecz w dodatku w narzędziu należącym do „*συντεχνία των νομικών*”³⁸, co należy rozumieć, jako gildę, która nie wykorzystuje języka jako narzędzia odpowiadającego postępowi cywilizacyjnemu, ale jako narzędzie służące opóźnieniu.

Jak wspomniałam wyżej, również grecki język prawniczy na Cyprze, który ma znacznie krótszą historię, pozostał pod wpływem zarchaizowanego języka oficjalnego zaadaptowanego na wzór Grecji. Jego kolejną cechą jest też wpływ innych systemów prawnych, które obowiązywały do lat 60. XX wieku, kiedy to Cypr stał się suwerennym państwem.

Współczesny grecki język prawniczy jest nadal przedmiotem zainteresowania prawników. Istnieją prawnicy, którzy śmiało stwierdzają, że używanie języka powszechnego jest niemożliwe w sferze prawa³⁹. Tymczasem inni, np. Stavrakis,

³⁷ K. Gortych, *Dyglosja w historii greckiego języka prawa*, „Investigationes linguisticae”, Poznań 2008, s. 9

³⁸ E Βεϊκλής i inni, *Η δημοτική στη νομική πράξη*, Αθήνα 1982, s. 22.

³⁹ Δ. Λιάππης, *Η διαμόρφωση των συμβάσεων*, Αθήνα 2003, s. 55.

są zdania, że „Δεν πρόκειται δηλαδή για καμιά ιδιαίτερη νομική γλώσσα, παρά τη χρήση, αρκετές φορές, του όρου”⁴⁰, a na potrzeby prawa powinno się wykorzystywać pisemną wersję języka akademickiego i naukowego jako wzorcowych⁴¹. Językiem tym jest język demotyczny, ale coraz częściej dostrzega się w nim obecność pewnych elementów „katharevousy”, co potwierdzają kolejni badacze: Liakos⁴², Mackridge, Holton, Mackridge i Φιλιππάκη-Warburton⁴³. Z tego też względu oficjalny język państwa greckiego coraz częściej nazywany jest Wspólnym Językiem Nowogreckim – KNE [Κοινή Νεοελληνική (Γλώσσα)]. Nie są to jednak elementy systemu językowego zarezerwowane dla wybranej części społeczeństwa, ale dla wszystkich, którzy uczą się języka greckiego w szkole greckiej. Elementy te pozostały mimo naporu neologizmów i ciągłej ewaluacji języka.

2.4. Greckie życie społeczne po diglosji

Współczesny język oficjalny Grecji i Cypru podlega już tylko naturalnej ewolucji, nie jest regulowany przez żadne prawo czy władzę. Jednak dla części społeczeństwa, które wychowało się i zdobyło wykształcenie w okresie panowania katharevousy, sytuacja nie jest zbyt prosta, co potwierdza Tseronis: „Greek speakers in their 50’s and older are still nowadays confused whether to opt for Katharevousa or for Demotic forms and end up making inconsistent and incorrect use of both”⁴⁴. Starsi ludzie na określonych stanowiskach są powoli zastępowani przez młodszych, którzy nie doświadczyli dyglosji. Dzięki tej pokoleniowej przemianie rysuje się szansa na całkowite ujednoczenie języka i ostatecznie naturalną, nieskrępowaną komunikację w języku greckim mówionym i pisanym.

Tymczasem akty prawne są stopniowo poddawane metaglosji i dzięki temu stają się bardziej zrozumiałe zarówno dla obywateli, jak i dla coraz młodszych pokoleń prawników, którzy nie poznali „katharevousy” w trakcie swojej edukacji. Oczywiście, postulaty o zmianę języka prawniczego, jakie pojawiają się zarówno wśród członków ciał ustawodawczych, jak i prawników nie dotyczą natury języka prawa. Prawo bowiem, jak każda nauka, stosuje język do opisu świata z określonej perspektywy. Oczywiście sposób tego opisu dla każdej nauki jest zróżnicowany. W prawie stosuje się „terminologię prawa (prawną i prawniczą) będącą szczególnym rodzajem języka specjalistycznego wewnątrz języka narodowego”⁴⁵. Sprawia

⁴⁰ „Nie jest to zatem żaden szczególny język prawniczy, z wyjątkiem kilkurazowego użycia tego terminu”, przykład K. G., A. N. Σταυράκης, *Νεοελληνική...*, dz. cyt., s. 74.

⁴¹ Tamże, s. 75–78.

⁴² Α.-Φ. Χριστίδης, *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως τη ύστερη αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2002, s. 970–971.

⁴³ D. Holton, P. Mackridge, E. Φιλιππάκη-Warburton, *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 2006, XV–XVI.

⁴⁴ A. Tseronis, *Diglossical past and present in lexicographical practice: the case of two Greek dictionaries*, Lancaster 2002, s. 12.

⁴⁵ J. Pieńkos, *Podstawy jursyngwistyki. Język w prawie – prawo w języku*, Warszawa 1999, s. 8.

to, że język, w jakim zostały sporządzone np. akty normatywne, różni się od powszechnie stosowanego języka narodowego i jednocześnie sprawia, że tylko osoby znające dany kontekst (tu: kontekst prawny) są w stanie właściwie zrozumieć i zinterpretować dany tekst. Istnieją jednak coraz młodsze pokolenia prawników, przedstawicieli społeczeństwa w ciałach ustawodawczych, czy nawet tłumaczy, którzy nie poznali „katharevousy” i którym właściwe zrozumienie i zinterpretowanie starszych tekstów prawnych może sprawić trudności. Stąd obecność języka starogreckiego w programie studiów prawniczych w Grecji i na Cyprze.

3. Wnioski

Przedstawione wyżej obserwacje w odniesieniu do Grecji i Cypru powodują, że nasuwa się pytanie: czy dyglosja nie mogła zakończyć się wcześniej? Zapewne istniała taka możliwość, co potwierdza protokonstytucja Grecji z Eptanezu z roku 1922, która była konstytucją napisaną językiem bardziej zbliżonym do naturalnego, niż konstytucja z roku 1934. Stało się tak, ponieważ w skostniałym systemie patronacko-klientelowskim Grecji czołowe miejsca w hierarchii społecznej zdominowała arystokracja grecka wsparta przez grecki kościół ortodoksyjny, która narzuciła swoją wizję lingwistyczną. Na skutek jej wpływów uznano początkowo ożywiony język starogrecki, a potem katharevousę za język oficjalny. Osobom bogatym, które stać było na wykształcenie i naukę języka starogreckiego, dawało to nieograniczony dostęp do klasy rządzącej i do czerpania z tego profitów. Sytuacja ta trwała blisko 100 lat, do czasów, kiedy pierwszy mieszczanin Eleftherios Venizelos stał się premierem Grecji. Na ten rok datują też historycy schyłek starych układów społecznych i początek suwerenności Grecji. Od tego czasu kwestia językowa miała już większe szanse na wyjaśnienie i ostatecznie od roku 1911 dążenie do likwidacji dyglosji stało się bardziej dynamiczne. Lata 80. były przełomowe dla zmian statusu języka urzędowego w Grecji – przestał być on tylko językiem władzy czy rządu i pozbawiać pozostałych obywateli możliwości udziału w demokratycznym życiu politycznym: „Κρατική γλώσσα δε σημαίνει παρά ένα κώδικα προορισμένο για άσκηση της εξουσίας, την περιχαράκωσή της, που οδηγεί στην αλλοτρίωση του λαού από την εξουσία. Έτσι, η καθαρρεύουσα ήταν ένα μέσο για παρεμπόδιση της επι-κοινωνίας στο πολιτικό επίπεδο, για τον αποκλεισμό ή τουλάχιστον, την απομάκρυνση του λαού από την εξουσία. Ήταν μια αντι-γλώσσα”⁴⁶.

Grecy, w wyżej podanych słowach, wyrazili swoją ocenę władz nowożytnej Grecji w aspekcie etycznym. Podniesione przeze mnie hipotezy zostały potwier-

⁴⁶ „Język urzędowy nie oznacza nic innego, jak tylko kod przeznaczony do sprawowania władzy, tworzenia wokół niej okopów, co prowadzi do wyobcowania ludu od władzy. W ten sposób katharevousa była środkiem służącym blokowaniu komunikacji w sferze politycznej, środkiem wykluczania lub przynajmniej oddalania społeczeństwa od władzy. Była antyjęzykiem”, przekład K. G., E. Βοικλής et al., *Η δημοτική...*, dz. cyt., s. 26.

dzione przez cytowaną wcześniej grupę prawników zajmujących się m.in. metagłosją. W tym świetle czystość intencji mówiących o podnoszeniu prestiżu państwa greckiego w oparciu o tradycję antyczną stoi nie tylko pod znakiem zapytania, lecz także prowokuje do dalszych badań, które jednoznacznie oceniłyby działanie władz odpowiedzialnych za politykę językową z punktu widzenia etyki.

Historia Cypru obarczona jest kwestią współistnienia dwu silnych grup etnicznych, ale w zakresie języka prawnego i prawniczego problem języka nie nabrał aż tak wielkiego znaczenia, jak w Grecji. W sposób zgodny z prawem ustalono oficjalne języki dla grup etnicznych i z biegiem czasu uchwalano coraz to nowe akty prawne redagowane w języku, który był językiem oficjalnym Grecji. Co najmniej od początku lat 80. XX wieku język cypryjskich aktów prawnych ma charakter standardowego języka greckiego i teksty te nie wymagają metagłosji. Tu kwestia językowa nie nabrała statusu kwestii politycznej, być może dlatego, że Cypr od roku 1878 był okupowany przez Wielką Brytanię, która szerzyła i tu swoją kulturę prawną i system polityczny. W odniesieniu do Cypru pytanie o to, czy postępowanie ustawodawcy w zakresie polityki językowej było etyczne, traci rację bytu.

Niniejsze opracowanie nie tylko nie wyczerpuje tematu, lecz raczej otwiera drogę do rozszerzenia badań nad językiem prawnym w Grecji i na Cyprze w aspekcie socjolingwistycznym, prawnym i etycznym. Temat wydaje się ciągle aktualny, w szczególności w kontekście istnienia nadal niepoddanych metagłosji greckich i cypryjskich aktów normatywnych i dokumentów prawnych.